

LIEFDE *en* DUISTERNIS

Heldenverhalen uit vervlogen tijden

ED FRANCK

illustraties

ANNE WESTERDUIN

Franck, Ed

Liefde en duisternis. Heldenverhalen uit vervlogen tijden

© 2018 Davidsfonds / Standaard Uitgeverij nv,

Rijnkaai 100/A11, B-2000 Antwerpen en Ed Franck

Gemaakt onder licentie van Davidsfonds. 'Davidsfonds' is het geregistreerde merk van Davidsfonds vzw, met maatschappelijke zetel te 3000 Leuven, Quinten Metsysplein 12.

www.standaarduitgeverij.be

info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

New Book Collective

Amsterdam

www.newbookcollective.com

Eerste druk augustus 2018

Illustraties: Anne Westerduin

Vormgeving: [kaDRIEs]

ISBN 978 90 5908 912 9

D/2018/0034/37

NUR 303, 285

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

- 6** GILGAMESJ
de zoektocht naar de onsterfelijkheid
(uit het oude Sumerië, derde millennium v.C.)
- 42** AENEAS EN DIDO
de botsing tussen passie en plicht
(uit de Aeneis van Vergilius, eerste eeuw v.C.)
- 78** DEIRDRE VAN DE SMARTEN
een breekbare vrouw in een wereld van daden
(uit de Ulstercyclus van het Keltische Ierland, vroege middeleeuwen)
- 110** SIGURD EN BRYNHILD
de wraak van een dodelijk gewond hart
(uit de IJslandse Edda en het Duitse Nibelungenlied, bloeitijd middeleeuwen)
- 152** PERCEVAL
het vergeefse verlangen naar een zuiver leven
(uit de Koning Arturcyclus, bloeitijd middeleeuwen)
- 198** VÄINÄMÖINEN
de magische reizen naar een vrouw
(uit de Kalevala, Finland, negentiende eeuw)

GILGAMESJ

de zoektocht naar de onsterfelijkheid

Inleiding

Rond 11.000 v.C. begon voor de mensheid de neolithische revolutie (de overgang van nomadische jagers-verzamelaars naar sedentaire landbouwers en veetelers) in het Nabije en Midden-Oosten, in de zogenaamde vruchtbare sikkkel. Het kerngebied was Mesopotamië, het stroomgebied van de Tigris en de Eufraat (in het huidige Irak).

Het waren de Sumeriërs in het zuiden van dat tweestromenland die, waarschijnlijk als eersten ter wereld, de volgende stap zetten: het scheppen van een stedelijke beschaving met onafhankelijke stadstaten, een op regels berustende en goed georganiseerde samenleving met een koning aan het hoofd.

Uruk had in 4300 v.C. naar schatting een omvang van 75 hectare en 47.000 inwoners. Rond 3000 v.C. had deze stad een ommuurd gedeelte dat tweemaal de omvang had van het Griekse Athene op zijn hoogtepunt rond 500 v.C.

Andere belangrijke steden waren onder andere Ur, Kish, Akkad, Ashur, Ninive en Babylon.

Soms slaagden bepaalde stadstaten erin de andere te onderwerpen en zo ontstonden na de Sumerische ook de Babylonische en Assyrische beschaving.

Rond 3200 v.C. vonden de Sumeriërs van Uruk het spijkerschrift uit. Het bediende zich van de enige twee materialen die overvloedig aanwezig waren in de drassige delta's: riet en klei. Enkele eeuwen later al kreeg de oudste geschreven letterkunde ter wereld vorm en ze kwam tot bloei rond 2000 v.C., verrassend veelzijdig:

- verhalen (mythen en heldenverhalen)*
- hymnen, opgedragen aan een stad of een tempel, een god of een vorst*
- lyriek (liefdeslyriek en klaagliederen)*
- didactische teksten (disputen en dialogen).*

Het beroemdste en indrukwekkendste overblijfsel van de Sumerische literatuur is het Gilgamesj-epos. Gilgamesj is een historische figuur. In een teruggevonden koningenlijst is hij de vijfde vorst van de Eerste Dynastie die heerste over de stadstaat Uruk. Hij leefde rond 2600 v.C. Hij was een belang-

rijk veldheer én diplomaat in de eeuwige strijd tussen de Sumerische stadstaten en hij ommuurde Uruk met een dubbele vestingmuur. Al snel groeide hij in de verbeelding van de mensen uit tot een halfgod en de grootste held van Sumerië en het hele Nabije Oosten.

De oudste losse verhalen over Gilgamesj dateren al van rond 2100 v.C., de oudste versie van het epos van ongeveer 1600 v.C. De teruggevonden fragmenten dateren uit de zevende eeuw voor Christus. Ze werden geschreven in opdracht van Assurbanipal, de laatste grote heerser van het Assyrische rijk. De archeologische restanten van de twaalf zangen vertonen nog hiaten, maar we beschikken over ongeveer drieduizend (al dan niet volledige) regels van de geschatte drieduizend zeshonderd.

Het Gilgamesj-epos, het eerste epos van de geschiedenis en het oudste geschreven verhaal ter wereld, heeft rijke motieven, die zich later als een stroom hebben uitgestort over andere beschavingen:

- heroïsme vol heldendaden*
- vriendschap en tragisch verlies*
- doodsangst en opstand tegen de sterfelijkheid*
- loutering van de held door een queeste, de evolutie van woeste krijger naar wijze vorst*
- de vergeefse poging om de menselijke conditie te overstijgen*
- de uiteindelijke verzoening met de onontkoombare nederlaag in de strijd met de goden.*

Het Gilgamesj-epos is de grootste dichterlijke prestatie in het tijdperk vóór Homeros en een onschatbaar geschenk van 'de bakermat van de beschaving'.

Dit is de geschiedenis van een zwaarbeproefde held,
die op de dag van zijn dood, na een verre tocht,
meer had gezien dan een mensenoog mag zien,
meer wist dan een mensenhart kan weten.
Hij had godenbloed in de aderen. De zonnegod Sjamassj
verleende hem schoonheid, de stormgod Adad kracht.
Als Gilgamesj door de straten van Uruk liep,
zwierig, ongeëvenaard van gedaante,
met blinkende wapens en de tred van een oeros,
boog iedereen vol vrees en ontzag het hoofd.

Maar wijsheid en zelfkennis moest hij nog verwerven.
Hij haalde zonen bij hun vaders weg
om de machtige vestingmuur rond Uruk
en de heilige tempel van de godin Ishtar-Aruru te bouwen,
liet hen zwoegen, ongevoelig voor hun klachten.
Als een brontstige stier eiste hij alle huwbare dochters
voor één nacht voor zich op, niet geroerd door hun tranen.
Hij die de herder van zijn volk moest zijn,
gedroeg zich als een tiran en een onverzadigbare ram.
Al snel bestormden de bewoners de goden met hun jammerklachten.
En de goden zeiden tot de moedergodin Aruru:
'Jij hebt deze prachtige maar gewelddadige man geschapen.
Schep nu een mens die hem in onstuimigheid evenaart
en hem in toom kan houden, zodat Uruk in rust kan leven.'
Aruru antwoordde zonder aarzeling:
'Hun tranen en smeekbeden doen mijn moederhart pijn.
Ik zal een machtig mens scheppen, dierlijk in kracht en lenigheid,
vurig als Gilgamesj. Ze zullen aan elkaar gewaagd zijn.'

Uit leem schiep Aruru nog vóór het ochtendgloren
de machtige Enkidu, een wilde natuurmens,
en ze plaatste hem op de eindeloze steppe.
Ruig behaard was hij over zijn hele lichaam,
met een haardos weelderig als veldgewas.
Mensen meed hij, beschaving was hem vreemd.
Samen met gazellen voedde hij zich met planten.
Samen met wilde dieren dronk hij water uit poelen
en hij beschermde ze tegen jagers:
ze verstijfden van schrik als ze dit wezen bij de drenkplaats zagen.
Een bekende stroper, thuisgekomen zonder buit, rilde als een riet.

Hij zei tot zijn vader: 'Er is een man uit de bergen gekomen,
woester en sterker dan het verscheurendste dier.
Hij gooide mijn valkuilen dicht, vernielde mijn netten.'
Zijn vader zei: 'Vertel koning Gilgamesj van die geweldenaar.'

Gilgamesj, die uit eigen ervaring wist dat zelfs de sterkste man
meestal één zwakke plek heeft, zei tegen de stroper:
'Neem een gewijde tempelhoer van Ishtar mee,
haar credienst is wellustig en ontuchtig.
Laat haar bij de drenkplaats haar kleren afleggen,
haar weelde ontsluiëren. Tegen haar zachte lijf
is geen mannelijke kracht bestand.
Ze zal hem van zijn onschuld beroven en hem temmen.
Zijn huid zal haar geuren uitwasemen
en de wilde dieren zullen hem verstoten.'
En zo gebeurde.
Toen de wildeman uit de eenzame steppe bij de poel opdook,
ontblootte de deerne Sjamhat haar borst en opende haar schoot.
Zo leerde Enkidu zonder aarzelen de vrouwenaard kennen.
Zes dagen en zeven nachten deed hun liefdesspel de aarde schudden.
Toen Enkidu verzadigd was, wilde hij terugkeren naar de dieren,
maar ze sloegen voor hem op de vlucht
met opengesperde neusgaten en rollende ogen.
Enkidu stond een tijdlang als verlamd
maar begreep eindelijk het mysterie van het leven,
van moederschoot tot dood, van licht naar duisternis,
in een eeuwige kringloop.
Hij ging weer bij Sjamhat zitten, bereid om te luisteren.
Hij had de schoot van de vrouw aanvaard,
nu moest hij de wereld der mensen aanvaarden.

Sjamhat zei: 'Je bent nu tot inzicht gekomen, Enkidu.
Waarom nog met de wilde beesten door de steppe trekken?
Laat me je meenemen naar het ommuurde Uruk,
waar Gilgamesj heerst, de onoverwinnelijke.'
'Is hij machtiger dan ik?' riep Enkidu. 'Onmogelijk!
Ik wil mijn kracht met de zijne meten.
Wie uit de steppe stamt, is sterker dan een stedeling.
Uitdagen wil ik hem en winnen zal ik!'
'Kom dan mee naar Uruk,' fleemde Sjamhat,
'waar de mensen zich in prachtige kleren hullen
en feestvieren bij het geluid van cimbalen,
waar mooie vrouwen de edelen uit hun huizen lokken.
Ik zal je de beruchte vorst Gilgamesj tonen,
die straalt van mannelijkheid en kracht.'
Zo werkte ze onbewust mee aan het plan der goden.

Intussen kreeg Gilgamesj twee vreemde dromen
en hij vertelde ze aan zijn moeder, de godin Ninsun:
'Een bliksemflits viel op me en wierp me neer.
Ik wilde hem optillen, maar hij was me te zwaar.
Pas toen alle mannen van Uruk eromheen kwamen staan
en hem hulde brachten
kon ik de schicht optillen en de hemel in werpen.
In mijn tweede droom zag ik een koperen bijl liggen,
omringd door mensen met ogen vol bewondering.
Hij blonk als de zon, was eigenaardig maar fraai van vorm.
Ik werd er verliefd op als op een vrouw
en vlijde me ertegenaan.'
Ninsun de Alwetende zei: 'Zowel de bliksemschicht
als de bijl is jouw evenknie, in de steppe geteeld,
de machtige Enkidu, ieders hulde waardig.

Eerst zullen jullie je met elkaar meten, maar daarna
zul je hem omhelzen en hem tot vriend verkiezen.'

Terwijl Gilgamesj zijn dromen onthulde,
luisterde Enkidu naar de tempeldeerne met de zoete stem
en hij vergat zelfs de plek waar hij was geboren.
Ze greep zijn hand en leidde hem als een kind
naar de herders bij hun schaapskooien.
Ze nodigden hem uit om mee te eten en
voor het eerst at Enkidu brood,
voor het eerst dronk hij bier, zeven volle kruiken.
Hij werd er vrolijk van, zijn gelaat klaarde op.
Hij deed zijn vacht uit, waste het vuil van zijn lichaam,
liet zich door Sjamhat inwrijven met geurende olie,
schaamde zich voor zijn naaktheid
en hulde zich in herderskleren.
Als een man van de wereld was hij nu!
Hij leende een zwaard en onervarend
verjoeg of doodde hij leeuwen en wolven,
zodat de herders in vrede hun kudden konden hoeden
want Enkidu, de wakkere held, was hun bewaker.

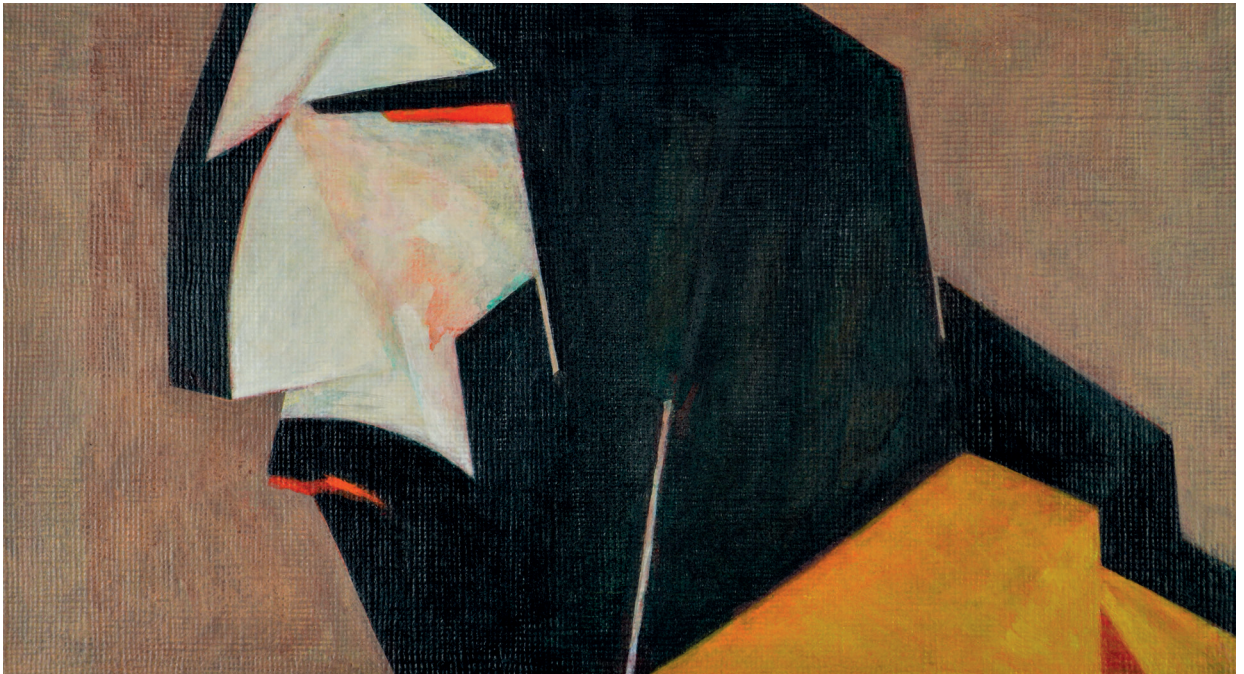
Een tijd later vertrok hij met Sjamhat naar Uruk.
Onderweg waren ze op het zachte mos vaak man en vrouw.
Op een dag zagen ze een man aankomen.
'Vraag hem naar zijn naam en reisdoel',
zei Enkidu achterdochtig tegen Sjamhat.
'Ik ben een afgezant van koning Gilgamesj', zei de man
terwijl zijn ogen over Enkidu's machtige gestalte dwaalden.
Hij boog voor Enkidu. 'U wordt uitgenodigd aan zijn hof.
Weigeren is niet toegestaan. Gilgamesj de Geweldige

haalt zonen bij hun vaders weg om voor hem te werken
en dochters bij hun moeders om zijn bed te delen.
Wie hem dwarszit, tekent zijn doodvonnis.’
Bij deze boodschap werd Enkidu bleek van woede.
‘Ik zal hem uitdagen!’ schreeuwde hij.
‘Midden in Uruk zal ik uitgalmen: “De sterkste ben ik!”
Ik heb het wild tegen de jagers beschermd,
de herderskudden tegen de roofdieren.
Nu zal ik de vrouwen tegen die wellusteling beschermen!’
Met dreunende stappen liep hij voorop.

Ze kwamen op het grote marktplaats van Uruk,
waar vlak bij de tempel net een bruidskamer was ingericht.
Daarin wachtte de maagd Isjara bang op Gilgamesj
om door hem onteerd te worden alvorens te mogen huwen
met een man die zijn tranen en woede verbeet.
De bewoners van Uruk schoolden er samen en keurden Enkidu.
‘Hij is iets kleiner dan koning Gilgamesj maar ongetwijfeld beresterk’,
fluisterden ze. ‘Hij lijkt wel door bergen gebaard.’
Toen Enkidu postvatte voor de bruidskamer,
groeide het gefluister aan tot gejuich:
‘Onze gebeden zijn verhoord! De Sterke is gekomen!
Hij zal Gilgamesj de toegang beletten.
Dit is het einde van de willekeur!’
Even later betrad Gilgamesj de Indrukwekkende het plein.
Iedereen week achteruit, maar Enkidu stapte naar voren
en blokkeerde de deur, hoog opgericht, met vlammeende ogen.
Gilgamesj keek naar de man met haren als leeuwenmanen,
wierp zijn schoudermantel op de grond en stormde op Enkidu af.
Als vechstieren vochten ze, met blote handen.
Ze beukten en klemde, trokken en duwden,

kreunden en gromden, zweetten en spuugden,
borst tegen borst, arm om arm, schouder tegen schouder.
Ze vernielden de deurpost, de muur wankelde, het plein beefde,
het opwervende stof schroeide alle kelen.
Maar geen van de twee kon de ander op de knieën dwingen.
ze waren elkaars gelijke in kracht en lenigheid.
Hijgend keken ze elkaar in de ogen.
Ze beseften dat er geen overwinnaar kon zijn.
'Jij bent de bliksemschicht en de bijl', zei Gilgamesj.
'Laten we vrienden zijn.'
'Wie zo dapper en ontembaar vecht, is mijn vriendschap waardig',
zei Enkidu. 'Zeker als hij volgens de wil der goden de koning is.'
Ze omhelsden elkaar en het volk juichte.

Gilgamesj en Enkidu genoten volop van elkaars gezelschap.
De zonen en dochters van Uruk werden niet meer opgejaagd
nu Gilgamesj voldoening vond in de vriendschap.
Enkidu dronk met volle teugen van het lokkende stadsleven,
zo hevig dat hij op een dag met tranen in de ogen klaagde:
'O Gilgamesj, vrouwen hebben me te vaak omhelsd,
mijn armen zijn verzwakt, mijn kracht is weggevoerd.
Ik ben nog maar een schaduw van mezelf.'
Bedachtzaam zei Gilgamesj: 'Misschien, mijn vriend,
moeten we voor een tijd afstand doen
van alle geneugten die stad en hof te bieden hebben
en op avontuur uitgaan, zoals het helden betaamt.
Zullen wij samen het kwaad in onze gebieden uitroeien?
Zullen we de gevaarlijke reus Chumbaba doden?
Hij bewaakt in het westen het grote cederwoud
in opdracht van de god Enlil – vijand van onze zonnegod –
en verdrukt er de omwonenden op wrede wijze.'

Enkidu keek zijn vriend met gefronste wenkbrauwen aan en zei:
'Toen ik nog ronddoolde met wilde dieren
zag ik hoe groot en ongerept het cederwoud is,
omdat alle mensen door schrik voor zijn bewaker zijn bevangen.
Waarom doordringen in zijn binnenste?
Ik heb de reus Chumbaba van ver gezien.
Zijn gebrul is als een stortvloed, zijn mond braakt vuur,
hij ademt de dood, de strijd is ongelijk.'
'Desnoods ga ik alleen', zei Gilgamesj koppig.
'Als ik sterf, zal roem mijn deel zijn.
Is jouw heldenmoed al verdwenen?
Vrees jij de dood, als een zwakkeling?'
Beschaamd antwoordde Enkidu: 'Jouw moed doet me pijn,
ik zal je vergezellen en samen met jou eeuwige roem verwerven.'
Toen gaf Gilgamesj meestersmeden de opdracht om voor elk
een zware strijdbijl en geweldig zwaard en schild te smeden,
en harnas, helm en pijlkoker, samen zwaarder dan vier mannen.
Zo waren ze elk sterker dan zeven krijgers.

Toen alles klaar was, nam Gilgamesj Enkidu bij de hand.
'Kom, vriend, we gaan samen naar het paleis
om de raad en de zegen te vragen
van de onovertroffen koningin-moeder Ninsun.'
Ze verschenen voor het aangezicht van Ninsun.
Gilgamesj onthulde haar zijn plan
en vroeg haar de zonnegod Sjamaj te raadplegen.
'Waarom toch heeft Hij je een rusteloos hart
en het bloed van een held gegeven', zei ze met een zucht.
Toch besteeg Ninsun in vol ornaat de trap naar het dak,
waar ze voor het altaar van Sjamaj een wierookoffer bracht
en met haar armen ten hemel geheven riep:

‘Ik vraag u, Sjamasi de Levenbarende, is deze dag gunstig om de gevaarlijke tocht naar de reus Chumbaba aan te vatten?’ Ze bestudeerde het kringelen van de rook van het reukoffer. Toen keek ze de twee vrienden met peilloze ogen aan en zei: ‘De dag is gunstig. Ga, Gilgamesj. Ga, Enkidu, die ik vanaf nu als mijn tweede zoon beschouw. Ik voeg mijn zegen toe aan die van de zonnegod. Roep nu het volk en de raad der oudsten samen, zoals onze heilige tradities het willen.’

Bij hoorngeschal stroomde iedereen nieuwsgierig samen bij de zevenvoudig gegrendelde stadspoort van Uruk. Gilgamesj legde volk en raad zijn plan voor. De oudsten gaven hem ten antwoord: ‘O Gilgamesj, edele vorst, beschermer van Uruk, door uw jeugd sleept uw hartstocht u mee. We vernamen dat de reus Chumbaba afgrijselijk is en de strijd tegen hem hopeloos. Laat uw plan varen.’ Gilgamesj keek zijn vriend glimlachend aan. ‘Dachten jullie dat wij angsthazen zijn?’ riep hij met een stem die als een donderslag over de hoofden rolde. ‘Wij zullen de cedarboom omhakken en eeuwige roem verwerven! Breng onze wapenrustingen. We vertrekken nu!’ Hij en Enkidu omgordden zich en daar torenden ze, blinkend, vreeswekkend, onverzettelijk. ‘Grote koning, wanneer keert u naar Uruk terug?’ riep een stem. Gilgamesj gaf het antwoord dat alle helden sinds oeroude tijden geven: ‘Pas als onze taak is volbracht! We gaan op weg naar de roem of de dood!’ De oudsten zegenden hun koning en gaven hem nog wat raad: ‘Betrouw niet te overmoedig op eigen kracht, o Gilgamesj.